

Apie disertacijų gynimą Vilniaus universiteto Istorijos fakultete

BAJORIŠKAS TEISMAS BAJORIŠKOJE VALSTYBĖJE: LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS VYRIAUSIASIS TRIBUNOLAS XVIII A. ANTROJE PUSĖJE

Apie Adamo Stankevič daktaro disertaciją „Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. antroje pusėje: bajoriškosios teisės raiška“ ir jos gynimą

2013 m. spalio 15 d. Vilniaus universiteto istorijos fakultete Adamas Stankevič gynė daktaro disertaciją „Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. antroje pusėje: bajoriškosios teisės raiška“. Disertanto mokslinė vadovė – prof. dr. Irena Valikonytė. Humanitarinių mokslų srities istorijos krypties tarybą sudarė: prof. dr. Rimvydas Petrauskas (pirmininkas), doc. dr. Vydas Dolinskas, prof. dr. Jevgenij Machovenko, prof. dr. Aivas Ragauskas, prof. habil. dr. Tamara Bairašauskaitė. Oficialios oponentės: doc. dr. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ir doc. dr. Jurgita Verbickienė. Gynime dalyvavo ir kiti Istorijos fakulteto mokslininkai bei disertanto kolegos.

Tarybos pirmininkas prof. R. Petrauskas, pradėdamas posėdį, pristatė gynimui būtinus dokumentus ir paskelbė disertacijos gynimo pradžią. Žodis buvo suteiktas A. Stankevič. Disertantas, išskyręs disertacijos tyrimo objektą, pristatė darbo metodiką. Tiriant svarbiausią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismo instituciją – Vyriausiąjį Tribunolą ir jo funkcionavimą XVIII a. antroje pusėje, analizuotos institucijos funkcijos ir veikla. Ieškota atsakymo į klausimą, ar jis dirbo efektyviai ir ar turėjo tam palankias sąlygas. Disertacijoje pasitelkta teisės istorijos tyrimuose naudojama „efektyvios teismų veiklos“ koncepcija. Ja remiantis,

tyrimas suskirstytas į etapus: aptarti faktoriai, nuo kurių priklausė teismo veikla; remiantis specialiais logikos ir matematikos metodais, apskaičiuotas teismo darbo efektyvumas; nustatytos priežastys, kurios silpnino teisingumo vykdymą. Analizuojant teismo veiklą per efektyvios veiklos koncepcijos prizmę, skirtingai nuo įprasto institucinių-organizacinių aspektų tyrimo, atskleisti įstatymų bazės netobulumai, išorinių veiksnių įtaka teismui ir teisingumo vykdymo sistemos pokyčių dinamika. Kartu išryškėjo šių veiksnių priežastys ir padariniai.

Siekiant disertacijos tikslo įgyvendinti penki uždaviniai. Analizuotas XVIII a. antroje pusėje vykdytų reformų pobūdis Vyriausiojo Tribunolo organizavimo ir kompetencijos srityse, jų poveikis teismo darbo kokybei. Analizuotos Vyriausiojo Tribunolo nagrinėtos bylos (pagal jų rūšis, luominį ir teritorinį teismo bylininkų teismumą, išskirti kompetencijos pažeidimo atvejai). Sudaryti Vyriausiajame Tribunole dirbusių advokatų, agentų, regentų, teismo mokesčių rinkėjų ir kaltintojų sąrašai, nustatytos jų teisinės funkcijos, išaiškinti Naujųjų laikų teisininko profesijos formavimosi aspektai. Disertantas, remdamasis teismo proceso analizės duomenimis, atskleidė Vyriausiojo Tribunolo darbo praktiką, teisės normų taikymo dėsningumus ir sprendimų argumentavimo principus.

Įgyvendinant penktą uždavinį, išanalizuota XVIII a. antros pusės Vyriausiojo Tribunolo darbo dinamika. Remiantis statistiniais skaičiais, nustatytas teismo veiklos efektyvumas ir veiksniai, lėmę priimamų sprendimų objektyvumą arba subjektyvumą.

Tyrimas atskleidė, jog Vyriausiojo Tribunolo darbą neigiamai veikė daug priežasčių. Tačiau svarbiausias buvo ne teismo sudėties aspektas, bet per plati teismo kompetencija, ilgai trunkantis teismo procesas ir bajorijos požiūris į Vyriausiąjį Tribunolą kaip instituciją, atliekančią visas pirmos instancijos teismo funkcijas.

Po disertacijos pristatymo pasisakiusi mokslinė vadovė prof. I. Valikonytė teigė, kad parašytos disertacijos privalumus būtų galima vardyti ilgai, bet apsiribojo trimis akcentais. Pirma, darbas išskirtinai originalus, nes jo pagrindas yra nauji, iki šiol istoriografijoje nefunkcionavę šaltiniai. Dėl šaltinių naujumo ir kompleksškumo gautos ypač patikimos išvados ir, trečia, darbas parašytas visiškai savarankiškai.

Mokslinę diskusiją – disertacijos aptarimą pradėjo oponentė doc. R. Šmigelskytė-Stukienė. Ji teigė, kad lietuviškoje istoriografijoje nuo 1927 m. pasirodžiusios Augustino Janulaičio knygos apie Vyriausiąjį Lietuvos Tribunolą XVI–XVIII a., iki šių dienų neišleistas nė vienas apibendrinamasis darbas, skirtas svarbiausios Lietuvos valstybės teismo institucijos raidos problematikai. Todėl parašyta disertacija yra labai svarbus indėlis į istoriografiją. Pabrėžė darbo originalumą, tyrimo objekto ir metodologijos inovatyvumą. Išskyrė tarpdiscipliniškumą, suponuojantį teisės, teisės istorijos, kultūros ir socialinės istorijos, valstybės institucijų raidos tyrimų problemas. Kartu oponentė teigė, jog disertacijos pavadinime akcentuota bajoriškosios teisės raiška, o disertacijoje apie tai kalbama neproporcingai siaurai. Kalbėtojos manymu, buvo tikslinga tai išplėtoti, panaudojant medžiagą, atspindinčią bajorijos teisinę

savimonę, t. y. memuaristiką, publicistiką arba įvairių viešų kalbų skelbimo tradicijos medžiagą. Be to, suabejojo tuo, kaip vartojami kai kurie specifiniai teisės terminai ir siūlė ateityje tai daryti apgalvočiau. Nors oponentė pasakė pastabų, konstatavo, kad atliktas darbas ne tik suteikia naujų žinių apie Vyriausiojo Tribunolo veiklą XVIII a. antroje pusėje, bet ir kelia naujų klausimų diskusijoms. O parengtą darbą rekomendavo ateityje publikuoti.

Disertantas A. Stankevič, atsakydamas į oficialiosios oponentės pastabas, teigė, jog darbo pavadinime išryškino bajoriškosios teisės raiškos aspektą, nes norėjo pabrėžti tarsišias ne bajorijos teisinę sąmonę, o teisėkūrą, normatyvinius dokumentus, kurie reguliavo bajorijos gyvenimą, šiuo atveju bajorų teisinės institucijos funkcionavimą. Disertacijoje neskyrė ypatingo dėmesio bajorijos mentalitetui ir teisinei sąmonei atskleisti, bet sutiko su mintimi, kad ateityje tai reikėtų plėsti. O dėl terminijos vartojimo teigė, kad tai priklauso nuo istorikų mokyklų tradicijų, kurių yra ne viena.

Baigus kalbėti disertantui, tarybos pirmininkas pakvietė tęsti diskusiją antrąją oficialiąją oponentę doc. J. Verbickienę. Savo atsiliepime ji pabrėžė disertacijos temos aktualumą ir tarpdiscipliniškumą. Oponentės teigimu, tyrimas atliktas taip, kad iš tiesų keblu realizuoti pagrindinę oponento funkciją – be tyrimo naujumo ir pranašumų įvertinimo, rasti klaidų, neatitikimų, diskutuotinių sprendimų, išvadų ir nustatyti tyrimo trūkumus. Todėl pasisakymą labiau nukreipė į patarimų ar lūkesčių neatliepimo suminėjimą, nurodydama tobulintinus dalykus, bet ne todėl, kad jie iš principo kvestionuoti. Panašiai kaip pirmoji oponentė, doc. J. Verbickienė atkreipė dėmesį į problemas, kylančias dėl nesusistemintos, lietuviškų atitikmenų neturinčios teisinės terminijos vartojimo. Suabejota sprendimu kai kurias definicijas versti į lietuvių kalbą, o kai kurias palikti taip, kaip vartota lenkų kalboje. Pasigesta disertanto rimtesnio dėmesio teisinėms definicijoms,

kurios jau vartojamos lietuviškoje historiografijoje. Nepaisant to, reziumuodama doc. J. Verbickienė pabrėžė, kad disertacija ne tik suformavo Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo veiklos vaizdą, nusakė institucijos reikšmę, bet ir jos kokybė bei teiginių naujumas leidžia turėti pagrįstų lūkesčių, kad šis tekstas ne tik paskatins akademinę diskusiją ir naujus tyrimus, bet ir artimiausiu metu bus prieinamas ir platesniam skaitytojų ratui.

Pakviestas atsakyti į oponentės pastabas A. Stankevič teigė, jog terminijos klausimai moksliniuose tyrimuose visada yra vieni svarbiausių. Sąvokos verstos tik tuo atveju, kai dėl jų nekilo abejonių, o jų vartojimas įsitvirtinęs historiografijoje. Tačiau pažymėjo, kad ne visiems XVIII a. terminams galima rasti šiuolaikinio mokslo atitikmenis. Išlieka pavojus sumoderninti praeitį, dėl to priešingais atvejais rinktasi galimybė jų neversti.

Toliau mokslinę diskusiją tęsė tarybos nariai – perskaitė savo pranešimus. Kalbėdama prof. T. Bairašauskaitė turėjo daugiausia pastabų dėl darbo struktūros ir cituojamų šaltinių pateikimo, nes jai pasirodė, kad tų pavyzdžių yra pernelyg daug ir taip perkraunamas tekstas. Siūlyta išversti citatas ir surasti teisinių termi-

nų atitikmenis. Pastabų dėl darbo struktūros ir labai gausios faktografinės medžiagos taip pat turėjo tarybos narys prof. J. Machovenko. Jam pritrūko išsamaus atsakymo į klausimą, ar Vyriausiasis Tribunolas XVIII a. antroje pusėje buvo tokia pat bajoriškosios valstybės institucija, kokia jis buvo XVI a. pabaigoje, ar atkakliai saugojo tik bajorijos interesus? Panašiai kaip kalbėjusios oponentės, jis turėjo priekaištų dėl sudėtingos teisinės terminijos vartojimo darbe. Pasisakydamas tarybos narys prof. A. Ragauskas pabrėžė disertacijos empirinį ir teorinį brandumą, gausių empirinių duomenų panaudą, kuri leido pateikti pagrįstas išvadas.

Visiems tarybos nariams perskaičius atsiliepimus, žodis buvo suteiktas disertantui. Kadangi daugelio tarybos narių pastabos sutapo su jau pasakytomis oficialiųjų oponentių pastabomis ir įžvalgomis, disertantui teko tik kiek išsamiau paaiškinti kai kurias tyrimo detales, sudėliojant akcentus.

Po mokslinės diskusijos vyko slaptas disertacijos gynimo tarybos narių balsavimas, kuriame vienbalsiai pasisakyta už tai, kad Adamui Stankevič būtų suteiktas humanitarinių mokslų daktaro laipsnis.

Tomas Čelkis